

VILÁG- TÖRTÉNET

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **GÉRAUD POUMARÈDE**
A KONSTANTINÁPOLYI FRANCIA DIPLOMÁCIA
ÉS A MAGYARKÉRDÉS A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC KORÁBAN
- **ELISABETH SAÏH – TÓTH FERENC**
RODOSTÓTÓL PÁRIZSIG
- **TÜSKÉS GÁBOR**
A NEMZETI IDENTITÁS TÖRTÉNETI KONSTRUKCIÓJÁHOZ
- **TAKÁCS LÁSZLÓ**
A KATONAI RANGOK TERMINOLÓGIÁJA II. RÁKÓCZI FERENC
CONFESSIO PECCATORIS CÍMŰ MŰVÉBEN
- **KINCSES KATALIN MÁRIA**
RÁKÓCZI-SZOBROK KÜLHONBAN
- **SZEMLE**
BLÉNESI ÉVA, KISS MÁRTON, NAGY KORNÉL,
TÓTH FERENC ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

10. (42.) évfolyam 2020. 3.

TARTALOM

Egy emlékév után. A hazai és külhoni Rákóczi-kutatások újabb eredményei (Tóth Ferenc)	305
<i>Tanulmányok</i>	
Géraud Poumarède: A konstantinápolyi francia diplomácia és a magyarkérdés a Rákóczi-szabadságharc korában	311
Núria Sallés Vilaseca: „Erdély fejedelméhez küldtek csupán.”	
Jacques de Boissimène küldetése III. Ahmed szultán udvarában (1717–1718)	325
Balázs-Szabelski Enikő – Adam Szabelski: II. Rákóczi Ferenc Lengyelországban	335
Elisabeth Saïh – Tóth Ferenc: Rodostótól Párizsig. Egy magyar származású család viszontagságai	345
Tüskés Gábor: A nemzeti identitás történeti konstrukciójához. A pátria képe II. Rákóczi Ferenc önéletrajzi írásaiban	371
Takács László: A katonai rangok terminológiája II. Rákóczi Ferenc <i>Confessio Peccatoris</i> című művében	393
Egyed Emese: Színpadi álom a Rákóczi-emigrációról.	
K. Boér Sándor: <i>Gróf Bonnévál vagyis az idegenek Konstancinápolyban</i>	409
Kincses Katalin Mária: Rákóczi-szobrok külhonban	431
<i>Műhely</i>	
Korpás Zoltán: Mexikói aranyesők a magyarországi oszmán terjeszkedés ellen?	467
<i>Szemle</i>	
A Próféta-ábrázolások európai kultúrtörténete (Tóth Ferenc)	481
A Lengyel–Litván Unió kapcsolatai a Szafavida Birodalommal és az ecsmiadzini katolikoszátussal (Nagy Kornél)	486
Hogyan látja az utókor az örmény genocídiumot?	
Gondolatok <i>Az emlékezet száz éve</i> című könyv margójára (Blénesi Éva)	490
A Szabad Francia Erők a második világháborúban. Az ellenállás megszervezése és a nemzetközi fegyveres együttműködés (Kiss Márton)	496

Jelen számunkat Tóth Ferenc szerkesztette

CONTENTS

After a Year of Remembrance: Results of Recent Researches on the Rákóczi Era at Home and Abroad (Ferenc Tóth)	305
<i>Studies</i>	
Géraud Poumarède: French Diplomacy at the Porte and the Hungarian Question during the War of Independence of Francis II Rákóczi	311
Núria Sallés Vilaseca: "I Was only Sent to the Prince of Transylvania": Mission of Jacques de Boissimène to the Court of Sultan Ahmed III (1717–1718)	325
Enikő Balázs-Szabelski – Adam Szabelski: Francis II Rákóczi in Poland	335
Elisabeth Saïh – Ferenc Tóth: From Rodosto to Paris: The Vicissitudes of a Family of Hungarian Origins	345
Gábor Tüskés: To the Historical Construction of National Identity: The Image of Hungary in the Autobiographical Writings of Francis II Rákóczi	371
László Takács: Terminology of Military Ranks in <i>Confessio Peccatoris</i> , the Work of Francis II Rákóczi	393
Emese Egyed: A Dream on Stage about Exile: Sándor K. Boér: <i>Bonnéval or the Strangers in Constantinople</i>	409
Katalin Mária Kincses: Rákóczi Statues Abroad	431
<i>Workshop</i>	
Zoltán Korpás: Mexican Gold Pesos against the Ottoman Expansion in Hungary?	467
<i>Book Reviews</i>	
A European Cultural History of the Representations of the Prophet (Ferenc Tóth)	481
The Relations of the Polish–Lithuanian Commonwealth with Safavid Iran and the Catholicosate of Etchmiadzin (Kornél Nagy)	486
The Armenian Genocide as Seen by Posterity: Reflections on the Margins of the Book Entitled <i>A Hundred Years of Memory</i> (Éva Blénesi)	490
The Free French Forces in World War II: Organizing Resistance Movement and International Cooperation (Márton Kiss)	496

Hogyan látja az utókor az örmény genocídiumot?

Gondolatok Az emlékezet száz éve című könyv margójára¹

Joggal tehetjük fel a kérdést: hogyan szervezi át az emlékezet szerkezetét a megemlékezés, az írás, a lejegyzés, a dokumentáció? Erre az izgalmas problémára próbálnak lehetséges válaszokat adni és továbbgondolásra késztetni a *Studia Armenologica Hungarica* sorozat első kötetének rangos külföldi és hazai szerzői, akik egyaránt képesek megszólítani a szakma avatott képviselőit és a fiatal kutatókat, továbbá a téma iránt érdeklődő olvasókat, akik között minden bizonnyal vannak olyanok is, akik valamilyen szálal kötődnek az örménységhez. Szuromi Szabolcs, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem rektora úgy fogalmaz a *Sorozatindító előszó*ban, hogy a könyvsorozat célja, hogy hozzájáruljon a világ első keresztény népe történelmének, vallási hagyományainak és gazdag kultúrájának széles körű megismertetéséhez.

A kötet írásai jól átgondolt szerkesztői elv alapján épülnek egymásra. Ronald Grigor Suny *Megmagyarázni az örmény népirtást* című, kötetindító tanulmányában az örmény népirtást kiváltó lélektani motivációkat vizsgálja, és azt a folyamatot követi végig, ahogyan az érzelmek hatást gyakorolnak a történelemre. Találón mutat rá, hogy még mielőtt az öldöklésnek vége szakadt volna, számos beszámoló jelent meg az örmények deportálásáról és lemészárlásáról a szemtanúk vallomásai, újságírók cikkei és diplomaták memorandumai révén. A korabeli értelmezések egyik kiemelkedő példajaként említi Henry Morgenthau amerikai diplomata naplóját. Morgenthau érvelését neuropszichológusok meglátásaival támasztja alá, amelyek összhangban állnak a diplomata megfigyeléseivel, aki az ifjútörökökről adott leírásában a félelmet emelte ki mint uralkodó elemet. Suny kifejti, hogy a genocídiumért a felelősség mindenképpen az eliteket terheli, mivel ők kezdeményezték a törökösített birodalom kiépítését, ők kényszerítették engedelmességre a török, valamint a kurd lakosságot, és ők legitímálták azokat a cselekedeteket, amelyek a legtöbb korban és helyszínen túllépték volna a társadalom törvényeit és normáit.

Elke Hartmann a genocídium történelmi feldolgozásának kontextusaival, valamint a feldolgozás feltételeivel és kívánalmaival foglalkozik. A szerző számára a Nagy Háború árnyékában elkövetett genocídium centenáriumi évfordulóját övező jelentős megemlékezések közül elsősorban a tudományos fórumok vitái, az ott elhangzó előadások és ülészakok anyagai kínáltak lehetőséget arra, hogy mérleget vonjon, hogy miként halad a tudományos feldolgozás, hol tart a történészszakma, a kutatás és az értelmezés száz évvel az események után. A szerző méltatja Johannes Lepsius német misszionárius alakját, aki a németek közül elsőként, már a háború alatt fellépett a népirtás ellen, majd közvetlenül az első világháborút

¹ Az emlékezet száz éve. *Így látja az utókor az örmény népirtást*. Szerk.: Botos Máté – Kovács Bálint. Bp., L'Harmattan – Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2019. 269 p. (*Studia Armenologica Hungarica*, 1.)

követő években sajtó alá rendezett egy aktagyűjteményt a genocídiumról. Hartmann megemlíti továbbá Vahakn Dadrian munkásságát, aki a genocídiumot levéltári források alapján tárta fel, illetve nagy jelentőséget tulajdonít Taner Akçamnak mint az első török tudósnak, aki az Oszmán Birodalomban élő örmények megsemmisítésére irányuló fellépést genocídiumnak nevezte. Az örmény kutatók közül Ara Sarafian munkásságát emeli ki. Sarafian az első olyan hivatásos örmény történész, aki az Oszmán Birodalom történelmének szakértőjeként ért török és oszmán nyelven is, és képes egyszerre megjeleníteni az örmény, az oszmán és az európai szempontokat, illetve azok összefüggéseit. Hartmann végkövetkeztetése, hogy a tudósok közösségére még nagy feladat vár: meg kell haladni az összeesküvés-elméleteket, a tagadás és öngazolás diskurzusát, és a tudomány szabályai szerint számos kérdést kell még feltárni, új szempontokat bevonva az elemzésbe. Sokkal inkább a török-oszmán féllal kell foglalkoznia a vizsgálatnak: például az oszmán állam struktúrájával, az oszmán-muszlim többségi társadalommal és elvárásaival vagy szorongásaival, végső soron pedig az ifjútörök elit és kormányzat jövőképevel.

Botos Máté egyetlen kérdésre fókuszál, az úgynevezett *Kék Könyv* mint történeti forrás hitelességét vizsgálja. (A Lord Bryce vezetésével összeállított, a borító színe alapján csak *Kék Könyv* néven emlegetett, *The Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire* című munka a brit külügyminisztérium megbízásából készült 1916-ban.) Az Oszmán Birodalomban 1915-ben az örmények ellen irányuló hatósági eljárások és a velük összefüggő spontán lakossági önbíráskodások dokumentációja eléggé ellentmondásos. Mivel az oszmán hatóságok hivatalosan nem indítottak megtorló eljárásokat a civil lakosság ellen, a megmozdulásoknak nincs is nyoma a levéltárakban, a korabeli feljegyzéseket pedig az oszmán, majd a török politika elutasította, és törökellenes propagandának állította be. A szerző külön fejezetet szentel az 1915. évi belgiumi német atrocitásokat vizsgáló Bryce-jelentés és a *Kék Könyv* összehasonlításának, mivel a jelentés mintául szolgált az örmények helyzetét feldolgozó kiadvány számára. A *Kék Könyv* külpolitikai jelentőségét az adta, hogy a könyv megjelentése döntő fontosságú szerepet játszott abban, hogy az Egyesült Államok beavatkozott az első világháborúba, nem utolsósorban pedig érzékenyvé tette az amerikai lakosságot az örmények ügye iránt, aminek köszönhetően mintegy 30 ezer örmény menekült telepedhetett le az Egyesült Államokban, kialakítva egy befolyásos örmény-amerikai közösséget.

Christin Pschichholz *Koloniális pragmatizmus és lakosságtranszfer. Miért nem tiltakozott jobban a Német Birodalom?* című írásában arra kérdez rá, hogy az első világháború idején az Oszmán Birodalommal szövetségi viszonyban álló Németország milyen szerepet játszott az örmény népiirtásban. Elemzésében elvont fogalmakból kiindulva, a szászországi minisztériumok konkrét példán keresztül bontja ki a német felfogást. A kutatók azt igazolják, hogy jöllehet Németországnak széles körű információi voltak az Oszmán Birodalom örményellenes megsemmisítő akcióiról, és számos reagálási mód állt rendelkezésére, mégsem vette a tiltakozást komolyan számításba. A német-oszmán szövetség nyújtotta lehetőség pragmatikus együttműködés kialakításához vezetett, és ennek következtében Németország szemet hunyt az örmény nép ellen elkövetett bűncselekmények felett. Annak ellenére, hogy nem a német politika bujtott fel a népiirtásra, Németország olyan közönyösséget mutatott a civil lakosság elleni agresszió iránt, ami végzetesnek bizonyult.

Y. Doğan Çetinkaya arra világít rá írásában (*„Bosszú! Bosszú! Bosszú!” „Egy nemzet felébresztése”: oszmán birodalmi propaganda a Balkán-háborúk során, 1912–1913*), hogy a késő oszmán történelem egyik legfontosabb aspektusa a nem muszlim lakosság eltüntetése a birodalom területéről. Az elűzés-megsemmisítés több indíték együttes következménye, és a folyamat megértéséhez egyaránt figyelembe kell venni a felülről jövő, hivatalos nacionalista

politika és az alulról induló társadalmi kezdeményezések szerepét. A tanulmány a háborús propaganda részeként a korabeli sajtóban megjelent „atrocitástörténetek” illusztrációit vizsgálja. A Balkán-háborúk során a leggyakrabban ismétlődő témát a keresztényeknek a muszlimok ellen elkövetett gatzettei szolgáltatták. A nem muszlimok által megkínzott muszlimokról szóló hírek és történetek feltűzték az Oszmán Birodalom muszlim lakosságát. Az atrocitásokat képi illusztrációk is alátámasztották, ezeket újságok és röplapok terjesztették. A muszlim szenvedés bemutatása azt a célt szolgálta, hogy a háborús politika mellé állítsák a hátszág népét. A képek és illusztrációk fontos szerepet játszottak egy olyan korban, amikor a társadalom nagy része nem tudott olvasni (a vizuális források elemzése ezért is fontos). A szerző azzal a következtetéssel zárja a tanulmányát, hogy a Balkán-háborúk során a társadalom különféle mozgósítása befolyásolta a modern Törökország kialakításának módját is, így ezért is lényeges, hogy a politikai elit mobilizációs kísérleteit és a társadalmi csoportok alulról jövő akcióit, valamint ezek „összeérését” továbbra is kiemelt figyelemmel vizsgálja a kutatás.

Artem Ohandjanian a törökországi osztrák–magyar diplomaták levelezésének tükrében tárgyalja az örmény népiirtás kérdését. Az osztrák levéltárakban fellelhető számos első világháborús dokumentumból nemcsak a törökországi örmények ellen elkövetett rémtettek leírásai tárulnak fel apró részletességgel, hanem az iratok alátámasztják a központi hatalmak bűnrészességét is. A szerző által idézett diplomaták jegyzékeiből kiderül, hogy a németek Törökországot saját kizárólagos operatív területüknek tekintik, és mindenben Törökország urainak a szerepében tetszelegnek (Pallavicini János örgróf, konstantinápolyi nagykövet), hogy az örmények ártalmatlanná tételének első kezdeményezése – noha nem a valóban végrehajtott módon – a német fél hozzájárulásával történt (Ernst von Kwiatkowski konzul), továbbá a német kereskedelem várt terjeszkedése Törökországban világossá tette, hogy szükség van minden potenciális konkurens eltávolítására (Arthur Nadamlenzki konzul). Zárógondolataiban a szerző két olyan k. u. k. dokumentumot is idéz, amelyek közül az egyik azt támasztja alá, hogy minden olyan népiirtás, amelyet nem ítélnék el, és amelynek kezdeményezőit nem büntetik meg példásan, újabb népiirtások elkövetéséhez vezethet; a másik pedig azt bizonyítja, hogy az államérdek miként kerekedik felül az emberi jogokon.

Kovács Bálint a magyarországi örmények két világháború közötti kapcsolatait és önszerveződését elemzi. Rövid, lényegre törő áttekintést ad arról a komplex viszonyrendszerről, amely egy heterogén, több migrációs hullámban érkező örmény közösség életét meghatározta. A tanulmány középpontjában annak bemutatása áll, hogy a két világháború közötti Magyarországon a „régii” és az „új” örménység miként próbálta kialakítani a maga szervezeteit, hogyan építette a kapcsolati hálóját. A magyarországi örménység – a betelepülés idejéből adódóan és a helyi viszonyokhoz való alkalmazkodás különböző foka miatt – meglehetősen polarizált képet mutatott. Erdélyben először a szamosújvári örmény árvaházak, amelyek a 20. század elején jöttek létre, fogadták be először a népiirtás elől menekülőket. A Szamosújváron letelepedett mechitarista szerzetesek, akiknek a törökök megsemmisítették a rendházaikat, a szamosújvári letelepedésről mint a „nemzeti új virradás” lehetőségéről írtak.

Az örmények szervezetei alapvetően a már itt élő, magyarsághoz asszimilálódott örmények kezdeményezésére és munkájával jöttek létre az 1920-as években, ugyanakkor fontos segítő intézményekké váltak az örmény genocídium elől menekülő, új lakhelyet kereső örmények számára. Érdekes társadalomtörténeti adalékokkal szolgál a Magyarországi Örmények Egyesülete tagjainak vizsgálata, hasonlóképpen bőséges forrásanyagot szolgáltat

még az örmény diaszpóra társadalomtörténeti tanulmányozásához a budapesti Örmény Katolikus Egyházközség eddig feltáratlan levéltára is.

Poósz Loránd az erdélyi sajtó és az örmény népirtás témáját dolgozza fel (*Az örmény népirtás az erdélyi sajtó tükrében*). Az írás rávilágít arra a lényeges momentumra, hogy az örmények hosszú múltra visszatekintő erdélyi jelenléte miatt az erdélyi közvélemény is érintetté vált a történetben. Éppen az érintettség ténye szolgáltatta az alapot, hogy a szerző összehasonlítsa több korabeli erdélyi és külföldi sajtótermék reakcióját, és megvizsgálja a genocídiumot érintő cikkek előfordulásának gyakoriságát. A Nyugaton tapasztalható érdeklődéssel ellentétben mind a magyar szakíró társadalmat, mind pedig a közvéleményt meglehetősen érdektelenség jellemezte, és csak elszigetelten foglalkoztak a témával. Kivételként említhető Korbuly Domonkos *Az örmény kérdés a magyar közvéleményben* című könyve (Budapest, 1942). A passzivitás okát a szerző a magyarság egy részének hagyományos törökbarát beállítottságában, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús részvételében, a törökökkel való szövetségében látja, nemkülönben abban a tényben, hogy a háborús cenzúra megakadályozta a hírek nyilvánosságra hozatalát. A szerző újabb kutatási irányok lehetőségeit is felvázolja tanulmánya végén: lényegesnek tartja annak vizsgálatát, hogy a vesztes központi hatalmak kormányai mikor ébredtek rá bűnrészességükre. Úgy véli, hogy a sajtó hallgatásának és az írások elmaradásának okait nem a sajtótörténet, hanem a bécsi, a budapesti, leginkább pedig a berlini külügyi levéltárakban végzett kutatás tárhatja fel.

Merenics Éva a memoáirodalom, Aurora Mardigian *Meggyalázott Örményország* című könyvének elemzésével mutatja be az örmény népirtás társadalmi következményeit. A memoár jelentőségét többek között az adja, hogy Mardigian egyéni látásmódja révén a társadalmi nemi szerepek szempontjából is beszámolt arról a rombolásról, amit a népirtás okozott az örmény társadalom egész struktúrájában, beleértve intézményeit, a házasságot, az otthont, a családi kapcsolatokat, de még a vallás és a hit világát is. Mardigian a női szerepek változásából kiemelte, hogy miután a férfiakat deportálták, a nőknek kellett megteremteni a közösség létfenntartásához szükséges feltételeket, eközben számos eszközzel igyekeztek megvédeni magukat (önvédelmi stratégiák). Az új, oszmán viszonyok között korlátozták a nőknek az örmény társadalomban meglévő házastárs-választási és szexuális jogait. Mardigian memoárja igazi értékét abban látja Merenics Éva, hogy a szerző megközelítése rávilágít arra, hogy a lehetséges áldozatközösségeken belül is léteznek olyan csoportok, amelyek sokkal sebezhetőbbek a népirtások és a tömeges atrocitások esetén.

Vahé Tachjian *Az örmény identitás alakulása a népirtás és az oszmán korszak után* című tanulmánya közelebb visz a mához. A szerző bevezetőjében azokról az örményeket sújtó megpróbáltatásokról ír, amelyekkel a deportáltaknak szembe kellett nézniük. Újabb és újabb nehézségeket élték át, mivel 1919-től kezdődően visszatelepítették őket Kilikia vidékeire és a keleti tartományokba, majd pedig a török csapatok előrenyomulása miatt onnan is menekülniük kellett Szíriába és Libanonba, ahol menekülttáborokat hoztak létre számukra. Az örmény vezetés a kultúra és ezen belül a „nemzeti kultúra” ápolásában látta az egyetlen kivezető utat a népirtás okozta sokkból való szabaduláshoz. Az örmény nyelv, az örmény oktatás és a nemzeti kultúra olyan értékévé vált, amelyet a népirtás sem vehetett el az örményektől.

A kilikiai örmények helyzetének bemutatására a szerző külön fejezetet szentel, kiemelve azt a tényt, hogy ők a századforduló után egyáltalán nem feleltek meg annak az ideálnak és hazafias elvárásnak, amelyet az örmény nemzeti vezetés igyekezett megvalósítani. Legtöbbjük törökül beszélt ugyanis, a török dalokért és a szórakozás keleties formáiért rajongott. Tachjian szerint számos dokumentum igazolja, hogy a kilikiai örménység (*giligeci*) fogalmának dekonstrukciójára tragikus körülmények között került sor. A robbanásszerű válto-

zás az 1909-es adanai vérengzésből indult ki, amelynek során mintegy 30 ezer örmény veszett oda. A tragikus esemény nagy megrázkódtatást jelentett az oszmán-örmények számára, és teljesen átformálta az adanai örményekről kialakított korábbi képet, akik immár a mártír nemzet vértanúinak a megtestesítőjévé váltak az irodalmi feldolgozásokban és a sajtócikkekben egyaránt. Végbement a régi oszmán tudat elutasítása, annak helyébe az új, rekonstruált örmény identitás került. Tanulmányában Tachjian a változás általános feltételeinek megszületéséről ír. Kiemeli, hogy az Oszmán Birodalom bukása után gyökeresen megváltozott a helyzet: az örmények és a törökök, illetve az örmények és a kurdok együttélése megszűnt. Szíria és Libanon államrendszere az Oszmán Birodalom maradványain épült fel, és továbbra is felekezeti alapokon nyugodott. E feltételek között megerősödhetek az örmény nemzeti intézmények és közvetlen hatást gyakorolhattak a helyi örménységre, előmozdítva az örménység nemzeti „rekonstrukcióját” a népiertást túlélő, menekült örmények között.

Harutyun Marutyan tanulmánya révén közelebb kerülünk a közelmúlthoz: az írás a szovjet korszakba visz (*A „központ” / Moszkva szerepe és a genocídium emlékezete. Az emlékezés ikonográfiája és a Karabah-mozgalom, 1988–1990*). Örményországban 1920. december 2-án bevezették a szovjetrendszert, ezután a népiertás témája fokozatosan kikopott a közbeszédből, a sztálini diktatúra éveiben a Metz Jeghern (a „genocídium” örmény megfelelője), valamint Nyugat-Örményország pusztá említését is a nacionalizmus megnyilvánulásának tekintették. A glasznoszttyal és peresztrojkával meginduló szovjetunióbeli demokratizálódási folyamattal párhuzamosan Örményországban 1988 és 1990 között kibontakozott a nemzeti-demokratikus Karabah-mozgalom. A mozgalom egyik célja az volt, hogy a túlnyomórészt örmények lakta azerbajdzsáni Hegyi-Karabah – amely igazságtalanul került Azerbajdzsánhoz – váljon ki az azerbajdzsán tagköztársaságból, és csatlakozzon az örményhez. Az írás azt elemzi, hogy a Karabah-mozgalom miként kapcsolódott a szovjet örökség lebontásához, és milyen módon járult hozzá a rendszerváltozáshoz és egy új nemzettudat kialakításához. Ebben a folyamatban a genocídium ténye mint erős hivatkozási pont jelentős szerepet játszott, az ikonográfiai megjelenítés pedig elősegítette a változást. A plakátok és a rajzok egyértelműen mutatták, hogy alkotóik és a transzparenséket vivő tüntetők szakítottak a szovjet mítoszképzés hagyományával, és megteremtődött a nemzeti történelem és emlékezet új fundamentuma: a genocídiumról való megemlékezés. Mindez hozzájárult a lépésről lépésre történő társadalmi változásokhoz, amelyek során a genocídium emlékezete egy új értékrenden alapuló önazonosság-tudat kialakítójává vált.

Dickran Kouymjian *Az örmény tulajdon népiertó elkobzása és megsemmisítése. A jóvátételhez vezető ösvény* című tanulmánya egyszerre múltba tekintő és jövőbe mutató, amikor az örmény tulajdon elvételéről szól, de a jóvátétel jogi lehetőségét is felveti. 1915 áprilisában az örményeket a háborús helyzet ürügyén egyszerű kormányhatározattal száműzték városaikból és falvaikból. Vagyontárgyaikat, bankletétjeiket és biztosítási számláikat gondosan összeírták, hogy a válság lezajlása után hazatérve visszakaphassák otthonukat és ingóságait. Erre azonban nem került sor, és idővel az „elhagyott magántulajdon” visszaszerzése is lehetetlenné vált, mert azokat mások – többek között kaukázusi és balkáni muszlim menekültek – vették birtokba. A szerző áttekinti a jóvátételre irányuló, közelmúltban bekövetkezett fejleményeket, számba veszi a kárpótlásért már megtett vagy a jövőben megtehető lehetséges lépéseket, illetve elemzi a megfelelő jogi mechanizmusokat is. Hangsúlyozza, hogy a nemzetközi jog alapelvei szerint az emberiség elleni bűntettek és a népiertás esetében nincs elévülés. Végül összegzésében megemlíti, hogy a népiertás pusztá elismerésének ténye helyett egyre inkább a kárpótlás érdekében tesznek jogi erőfeszítéseket.

Yair Auron tanulmánya izgalmas, új szempontok alapján vizsgálja az ikonikussá vált, *A Musza Dagh negyven napja* című könyvet és annak szerzőjét, Franz Werfelt. A regény jelentőségét nemcsak az örmény népirtás történelmi eseményeinek bemutatásában és a nemzetközi közvélemény figyelmének felhívásában látja, hanem abban is, hogy mint irodalmi mű kiemelkedő alkotás, amely olyan életbevágóan fontos kérdéseket feszeget magas művészi igényvel és színvonalon, amelyek a mai napig sem veszítettek aktualitásukból. A könyv hatás-történeti jelentőségéről szólva a szerző többek között idézi Vartan Gregorian meglátását: „*A Musza Dagh negyven napja* óvta meg az örmény népirtást attól, hogy semmibe lehessen venni, és irodalmi szimbólumként szolgál az örmények túlélése és megújulása számára. Az örmények szemében Franz Werfel testesíti meg az európai igazságérzet és az emberi méltóság lelkiületét.” A regényt átszövő szimbolikáról szólva a szerző a személyes jellegű vallomást sem mellőzve világít rá a zsidó és az örmény sors közötti párhuzamokra, áthallásokra. Musza Dagh emlékezete és Franz Werfel emlékezete bővíthető a sajtóságosan örmény emlékezettől a zsidó emlékezet, majd az univerzalista emlékezet irányába, példaként szolgálva, hogy a partikuláris emlékezet miként hozható szimbiózisba az egyetemes emlékezettel, és ennek során miként tarthatják fenn és erősíthetik egymást („összekapcsolt emlékezetek”).

A kötetet Knuth András *A jereváni Yerablur katonai temető és az örmény népirtás* című tanulmánya zárja. Az írás a jereváni Yerablur katonai temető és panteon jelentőségét mutatja be, valamint kapcsolódását a mai örmény nemzettudathoz és emlékezetpolitikához. Struktúráját tekintve a tanulmány három részből áll. Az első részben az elmélet oldaláról vizsgálja a szerző a temetőt mint az emlékezés helyét, illetve annak vetületeit (emlékezés – felejtés – gyász). A második részben áttekinti azt az emlékezeti anyagot, amely a temetőhöz kapcsolódik és indokoltá teszi, hogy a sírkert és a népirtás kapcsolata szóba kerüljön. A harmadik részben jelentéseik tükrében elemzi a panteonban használt szimbólumokat, utalva ugyanakkor a népirtás egyik legfontosabb emlékezeti helyére, a szintén Jerevánban található Cicernakaberd („Fecskevár”) emlékműre.

Végezetül elmondható, hogy a jelen tanulmánykötet gazdagsága és sokrétűsége a legjobb bizonyítéka annak, hogy az örmény népirtás története még számos nyitott kérdést tartogat. A kötet alapot szolgáltat újabb problémák felvetéséhez, és egyúttal ismereteink továbbgondolására késztet. Az emlékezetnek csak az egyik, bár fontos eleme az évfordulós megemlékezés. A könyvet illusztrációk gazdagítják, és minden egyes tanulmány végén megtaláljuk az angol nyelvű összefoglalót, amely nagy segítségül szolgálhat a téma iránt érdeklődő külföldi olvasó vagy kutató számára.

Blénesi Éva*

* A szerző Corvinus Egyetem Világgazdasági Tanszékének vendégprofesszora.

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2020-as évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap